

При драматизації оповідь представлено у вигляді діалогів двох осіб, що намагаються розв'язати певну ситуацію. Під час діалогу розкривається сутність типового соціального або побутового явища. Часто самі учні бувають учасниками цих діалогів, адже завжди краще усвідомлюється те, що виявлено під час активної особистої участі⁴. Це може бути діалог двох торговців з різних регіонів країни, двох кухарів, двох модниць тощо.

Таким чином, проведення повторного дослідження показників рівня сформованості емоційно-оцінних суджень показало, що зменшилася кількість учнів, які перебували на низькому (з 54% до 44%) та середньому (з 21% до 17%) рівнях, натомість збільшилася кількість школярів достатнього (з 15% до 24%) та високого (з 10% до 15%) рівнів, що засвідчило ефективність нашої методики.

Отже, формування емоційно-оцінних суджень учнів у навчанні історії повсякденності Нового часу має важливе практичне значення і сприяє більш глибокому засвоєнню знань про економічні, соціальні, політичні та релігійні перетворення у певний історичний час.

¹ Удод О.А. Аксиологічний (ціннісний) підхід у викладанні історії / О.А. Удод // Історія в школах України. – 1999. – № 3. – С. 27.

² Мишина І.А., Жарова Л.Н. Всемирная история. Новое время (XV–XVIII) : книга для учителя / И.А. Мишина, Л.Н. Жарова. – [1-ое изд.]. – Симферополь: МСП «Ната» 2001. – 388 с. – С. 38.

³ Короткова М.В. Методика обучения истории в схемах, таблицах, описаниях : практ. пособ. для учителей / М.В. Короткова, М.Т. Студеникин. – М. : ВЛАДОС, 1999. – 192 с. – С. 100.

⁴ Там само.

Людмила Алексахкіна (Черкаси)

Дмитро Іванович Яворницький як історик козацької повсякденності

Історія повсякденності є ділянкою, що зазвичай вивчалася істориками, принаймні з часу становлення історіографії як окремої науки (фактично вона постає разом із позитивізмом). Піонерами у вивченні історії повсякденності в українській історіографії можна вважати відомих українських істориків – П. Куліша, М. Костомарова, Я. Новицького, М. Драгоманова і Д. Яворницького. Це саме ті дослідники, які в центр свого наукового пошуку ставили народ, його звичаї та побут. Спадкоємцями цього підходу вважають істориків школи «Анналів», яка забезпечила тяглість «повсякденної історії» до початку 1980-х років.

Ім'я видатного українського історика, археолога, етнографа, археографа та громадського діяча Дмитра Івановича Яворницького (1855–1940) посідає чільне місце в культурному надбанні нашого народу. Учений зібрав величезний фактаж, котрий і сьогодні слугує вченим, історикам та краєзнавцям. Уперше опубліковані ним документи і матеріали історії козацтва не застаріли і нині. Для кожного «історика повсякденності» є характерним прагнення досягнути предмет із «середины». Тож ця особливість є характерною рисою творчої спадщини Д. Яворницького, у якій окреме місце посідає дослідження побуту запорозького козацтва.

Учений одним із перших в історіографії здійснив комплексне дослідження цієї проблеми, що здобула багатоаспектне висвітлення в його працях, передусім у фундаментальній тритомній «Історії запорозьких козаків»¹, що по праву вважається енциклопедією запорозького козацтва, в історичній праці «Як жило славне запорозьке низове військо»², у двотомній народознавчій праці «Запорозжя в залишках старовини і переказах народу»³ та альбомі «З української старовини»⁴.

Особливу увагу питанню повсякденного життя і побуту запорозьців учений приділив у першому томі монографії «Історія запорозьких козаків». Саме тут знайшли висвітлення питання історії і топографії Запорозької Січі, устрою запорозького низового війська, його складу, чисельності, військового поділу й адміністративно-судової влади. Вдало охарактеризовані питання присвячені церковному ладу, освіті та зовнішнім стосункам запорозьців із сусідами. Звичайно, значну увагу історик приділяє характеристиці збройних сил і бойових здібностей запорозьких козаків, їх заняттям хліборобством, скотарством, рибальством, мисливством, садівництвом, торгівлею, різними промислами і ремеслами⁵. Характеризуючи Запорозьку общину, – Д. Яворницький стверджував, що вона «доходила до повного ідеалу рівності, невідомого ні в стародавньому світі, ні в середніх віках; пануючі там засади рівності проходили скрізь: під час загальних зборів, при виборах військових старшин, у січовому і паланочному управлінні, в усіх запорозьких школах,

на загальній трапезі, при розподілі майна і в приватному житті по куренях». Запорозьке козацтво жило за законами звичаєвого права, в основу якого були покладені «стародавні військові звичаї, словесне право і здоровий глузд». Але, як зазначає відомий український історик Я. Верменич, ця картина майже повної соціальної гармонії різко контрастувала з реальним станом справ і додавала критичного пороку численним опонентам ученого⁶.

Інтерес до історії запорозького козацтва виявився у Д. Яворницького ще з дитинства, коли батько йому прочитав «Тараса Бульбу». Історія запорозьких козаків продовжувала привертати увагу Д. Яворницького і у студентські роки, незважаючи на те, що ця тема української історії тоді перебувала під негласною забороною. Першою науковою розвідкою молодого дослідника була праця «Виникнення і устрій Запорізького Коша». Він мандрував місцями розташування колишніх Запорозьких Січей, збирав архівні, археологічні та фольклорно-етнографічні джерела⁷.

Особливу роль у творчій долі та напрямі методики наукових досліджень Д. Яворницького відіграло знайомство з видатним українським істориком та археографом М. Костомаровим. Саме він дав молодому вченому дуже цінну і важливу пораду: перед тим як писати історію козацтва, необхідно обійти весь запорозький край, вивчити матеріальну і духовну культуру⁸. Уже пізніше Д. Яворницький зробив висновок, що писати історію будь-якого народу, «живущого на известной территории, не изучив и не осмотрев предварительно топографии края, это значило то же, что писать историю в воздушном пространстве, а не на земле»⁹.

Пристаюючи до студіювання запорозької тематики, учений, на відміну від попередніх історіографів, поставив за мету висвітлити не тільки політичну та воєнну історію запорозьців, а й тогочасну побутову реальність козацтва, їх внутрішній світ, звичаї, уявлення, вірування¹⁰.

Науково-дослідницька діяльність Д. Яворницького велася за п'ятьма головними і нерозривно пов'язаними між собою напрямками: 1. Історична географія Запорозького краю; 2. Археологія; 3. Політична історія запорозького козацтва; 4. Археографія; 5. Духовна культура запорозьців, до якої і належало висвітлення повсякденного життя козаків (побут, звичаї, релігія, фольклор)¹¹.

За своїм дослідницьким кредо Д. Яворницький належав до романтичного народництва, йому був притаманний етнографізм, тяжіння до джерел народної творчості, особливо до пісень, дум, переказів, до збирання побутових речей та предметів церковного вжитку. Він намагався не тільки дослідити політичну та воєнну історію запорозького козацтва, але й висвітлити повсякденне життя козаків, проникнути в їхній внутрішній світ. Емоційна романтична натура Д. Яворницького, його музична обдарованість, любов до пісні, краси природи, безмежна захопленість темою дослідження, намагання вжитися в козацьку епоху та інші компоненти, котрі становили унікальність його як людини і вченого, призвели до того, що як зауважив професор В. Уляновський, відбувся рідкісний факт проникнення історика «у предмет своїх студій до такої міри, що останній став осердям особистого життя самого дослідника. Козацька психологія, звичаї, світогляд, «козацька душа» загалом були не просто пізнанні Д. Яворницьким, а всупереч його волі перейняті ним самим». На прикладі Д. Яворницького простежується неймовірно «органічне поєднання об'єкта і суб'єкта вивчення, автора і героя, історичних реалій і суб'єктивно-інтимних, навіть інтуїтивних почуттів»¹².

Характеризуючи творчу лабораторію Д. Яворницького, варто відзначити новаторський, комплексний підхід дослідника до вивчення історії запорозького козацтва. «Я не міг задовольнитися вивченням самих лиш воєнних подвигів запорозьців, – писав він, а обов'язково хотів уявити собі, у якій повноті, й усе внутрішнє їх життя». Як зазначив професор М. Ковальський, заслугою Д. Яворницького, його новаторством було намагання реконструювати історію запорозьких козаків «шляхом звернення до середовища козаків, майже в тотальному ареалі їхнього існування, з урахуванням автентичних природних, кліматичних умов та топонімів», використання письменних та фольклорних джерел тощо. Ученого можна вважати піонером комплексного джерелознавства в царині дослідження історії запорозького козацтва. Як слушно наголосив М. Ковальський, Д. Яворницький є засновником нового напрямку в українській історіографії, пов'язаного з новим підходом у методиці залучення та використання історичних джерел¹³. Метод Д. Яворницького передбачає, що вчений «описує світ зсередини і сам є частиною цього світу». Тому вчений, користуючись цим методом дослідження, розглядає запорозьке козацтво, його Запорозьку Січ зсередини і сам при цьому стає її козаком. Зокрема, він залюбки позує в ролі писаря на картині І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану».

Вчений, за свідченням письменника І. Шаповала, заповідає, щоб після смерті його поховали, як козака – на «дикому полі» (це був клаптик землі біля історичного музею, який він очолював).

Застосовуючи свій новий метод дослідження історії запорозького козацтва, Д. Яворницький прагнув таким способом розкрити його сутність, пізнати і відтворити стиль життя, моделі, поведінки і мислення козацтва. Інтуїтивно він відчував, що це можна здійснити за допомогою розгляду етнічної історії козацтва¹⁴.

Своєрідний сплав етнографії, фольклору і історії, яким, по суті, стали всі його праці, був далеко не бездоганним з погляду усталених на той час у науці підходів. Проте Д. Яворницький послідовно відстоював своє розуміння історичної науки як засобу розкриття «внутрішнього життя» народу, особливостей його світосприймання¹⁵. Уже через десятки років після смерті вченого в «Советской исторической энциклопедии»¹⁶ про твори Д. Яворницького зазначалося: «Праці Еварницького мають побутово-описовий характер...». Але саме побутовий характер деяких праць і вивів ученого на шлях подальшого вже систематичного дослідження життя запорозьких козаків. Уже сьогодні сучасні українські дослідники відзначають новаторський підхід Д. Яворницького до вивчення історії запорозького козацтва¹⁷.

Прибічник етнографічного напрямку в історіографії, шанувальник деталей, точного відтворення «побутової картинки» епохи Д. Яворницький навіть у своїх художніх творах залишався етнографом¹⁸.

Таким чином, основні зусилля Д. Яворницького були зосереджені на історії запорозького козацтва, дослідженню якої він присвятив усе своє життя. За висловом самого Д. Яворницького, то була всепоглинаюча пристрасть, що стала сенсом його життя. Характеристика життя і побуту, звичаїв і традицій запорозьких козаків була невід'ємним елементом творчої спадщини вченого.

¹ Д.И. Яворницкий История запорожских козаков. – Спб., 1892. – Т. I; 1895. – Т. II; 1897. – Т. III. – 360 с.

² Яворницький Д.І. Як жило славне запорожське низове військо. – 2-ге вид., з дод. – Катеринослав, 1914. – 31 с.

³ Д.И. Яворницкий Запорожжя в залишках старовини та переказах народа. – Спб., 1888. – Ч. I, Ч. II. – 320 с.

⁴ Д.И. Яворницкий Альбом із української старовини. – Спб., 1900. – 450 с.

⁵ С.В. Абросимова Нестор Запорізької Січі (До 150 річчя від дня народження Д.І. Яворницького) // Вісник НАНУ. – 2005. – №5. – С. 47.

⁶ Я.В. Верменич. Запорозьке козацтво як об'єкт наукових зацікавлень Д.І. Яворницького // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики. – К., 2002. – Число 8–9. – Част. 2. – С. 310; Д.І. Яворницький. Як жило славне запорожське низове військо. – 2-ге вид., з дод. – Катеринослав, 1914. – С. 4–16; Історія українського козацтва. Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін. – 2-ге вид. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. 2. – С. 24–25.

⁷ Г.К. Швидько. Академік Д.І. Яворницький і розвиток сучасного козакознавства (замість передмови) // Січеславський альманах: Зб. нах. пр. з історії українського козацтва. – Д.: НГУ, 2005. – Вип. 1. – С. 4–7.

⁸ М.П. Ковальський. Дмитро Іванович Яворницький – дослідник історії запорізького козацтва // Історія запорізького козацтва: Сучасний стан та проблеми дослідження. – Д.: Знання, 1990. – С. 13.

⁹ А.Г. Авчинников. Профессор Дмитрий Иванович Эварницкий: К 30-летию литературно-ученой деятельности. – Екатеринослав, 1914. – С. 11.

¹⁰ С.В. Абросимова. Нестор Запорізької Січі (До 150 річчя від дня народження Д.І. Яворницького) // Вісник НАНУ. – 2005. – №5. – С. 42.

¹¹ Г.Я. Сергієнко. Найвидатніший історик українського козацтва Д. Яворницький / Історіографічна спадщина науки історія України: Матеріали Всеукраїнської освітньої конференції. – 1996. – С. 65.

¹² С.В. Абросимова. На загальну користь українського народу // Молода нація: Альманах. – К., 2004. – С. 10.

¹³ С.В. Абросимова. Д. Яворницький (До 150-річчя від дня народження) // Історія України. – 2006. – № 5. – С. 7.

¹⁴ І.С. Стороженко. Методологічні аспекти творчої спадщини Д.І. Яворницького Грані: Наук.-теорет. і громад.-політ. Альм. № 5(43) / Ред.: С.А. Квітка; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2005. – С.21; С.В. Абросимова. Енциклопедист козащини // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 35.

¹⁵ Я.В. Верменич. «Запорозькі вольності» під пером Д.Яворницького: до оцінок історіографічної спадщини // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 1997. – С. 272.

¹⁶ Эварницкий Д.И. // Советская историческая энциклопедия. – Т.16. – М., 1976. – С. 396

¹⁷ М.П. Ковальський. Історіографічні аспекти у науковій спадщині Д.І. Яворницького (Деякі роздуми історика) // Проблеми історіографії та джерелознавства історії запорозького козацтва. – Запоріжжя, 1993. – С. 105.

¹⁸ С.В. Абросимова. Д. Яворницький (До 150-річчя від дня народження) // Історія України. – 2006. – №5. – С. 9.